

УДК 821.162.1.

Наталія ЦЬОЛИК

кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра іноземних мов факультету міжнародних відносин,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРІВ МІХАЛА ЧАЙКОВСЬКОГО

У статті досліджується композиційні особливості творів М. Чайковського, серед яких такі позасюжетні елементи як передмови, репліки, авторські коментарі.

Саме завдяки цим елементам простежується соціотехніка літературного впливу на читача та складається цілісне уявлення про М. Чайковського політика, солдата та майстра літературного слова.

Європейська романтична література в більшій мірі, ніж література попередніх епох, розвивалася під переможним натиском історичних випробувань, які усвідомлювалися як історія окремих народів і піддавалися різноманітним історіософським інтерпретаціям. Для польсько-українського простору зазначеної доби романтичний спосіб бачення світу став єдиним ключем для витлумачення подій, які відбулися у відомій для них історії. Свої історичні переконання польські романтики «української школи» висловлювали здебільшого у авторських примітках, відступах, коментарях до прозових і поетичних текстів.

Історіософія польських та українських романтиків характеризувалася тенденцією до ідеалізації давнини. Митці з пограниччя двох культур тужили за ідеальними часами польсько-української дружби і взаємодопомоги, за тим героїчним минулим, яке знайшло відображення у створеному ними міфі про «ідеальне козацтво». Поява у художній літературі двох протилежних образів України та козака супроводжувалася критичними статтями, полемікою в періодиці, роздумами письменників, якими вони ділилися в своїх листах, публічних виступах, нарешті, в самих творах. Ці твори мають не однакову художню цінність, але вони породили певний дискурс козацтва. Свої історичні переконання польські романтики «української школи» реконструювали на двох взаємопов'язаних площинах: власне творах і додаткових елементах: передмовах, примітках, післямовах, що становлять не менш важливу складову їхньої творчої спадщини. Такий своєрідний симбіоз був характерний як для чільних творців «української школи», як, наприклад, С. Гоцинського чи Ю.-Б. Залеського, так і для менш відомих – Е. Галлі, Е. Ізопольського, О. Грози. На думку Д. Сосновської, така «книжка в книжці» мала не лише доповнювати знання читача, а й створювати ілюзію відповідності літературного задуму

історичній правді¹. Цю другу площину доповнюють окремі розвідки письменників школи, що виражали своє зацікавлення козаком – М. Грабовського, М. Чайковського, Т. Падури.

У творах М. Чайковського простежується добре відома сьогодні соціотехніка літературного впливу на читача. Створення та представлення певного світу відбувалося з метою прив'язання читача до його цінностей, як один із способів впливу на дійсність. Передмови, репліки, коментарі які систематично додавав до своїх творів М. Чайковський, і є елементом такої стратегії переконання. Вони пояснюють читачеві значення твору, розтлумачують неоднозначні літературні ідеї, повертають з минулого те, що, на думку автора, є актуальним і сьогодні. У більшості його творів маємо справу з історичними фабулами. Власне переконливо-пояснююча роль передмов М. Чайковського доводить, що його більше хвилювало наближення читача до певних ідей, аніж художній ефект твору. Передмови, написані у Парижі, не містять відверто антирелігійних ідей. Автор зосереджується лише на об'єктивному відтворенні реалій зображеного світу. У турецькому періоді незадоволення М. Чайковського концентрується на виразній відразі до католицизму. Твори М. Чайковського не оминула ерозія часу, і сьогодні вони відомі хіба що літературознавцям. Свідченням невідомих ідей залишається для нас його життя, тому важливим складником його спадщини є позасюжетні елементи – авторські коментарі – до певних літературних творів. Для читача передмова, постскрипtum, посвята, післямова могли виконувати роль путівника навіть тоді, коли автору описувані явища не були відомі з власного досвіду. Ця тема потребує подальшого детального розгляду і певної популяризації. У нашій роботі вдалося звернути увагу на малозрозумілі та часто просто проігноровані читачем частини книг, спроби авторського звертання до нас.

Значення авторських коментарів до художніх текстів не можна недооцінити. Творчість М. Чайковського поєднує в собі дві письменницькі стратегії. Старопольську традицію небайдикуючого байдикування «nieróżniącego różnowania», що вже відходила в минуле, та нову рису в літературі – використання художнього слова для досягнення іншої, не літературної мети. Література перетворювала автора в пророка, що вказував народіві історичні цілі та шляхи їх досягнення. М. Чайковський став швидше продуктом своєї епохи, насамперед людиною чину, для якої літературна діяльність була антрактом, тимчасовою зміною форми політичної діяльності. М. Чайковський з повною відповідальністю міг би сказати про себе словами Міцкевича: «W słowach tylko chęć widzim, w działaniu potęgę, trudniej dzień dobrze przeżyć, niż napisać księgę»².

Позасюжетні елементи в творах М. Чайковського мають різноманітну форму, в залежності від тематичного спрямування твору. Спробуємо розглянути на конкретних прикладах як цей принцип діє на практиці. У передмові до «Козацьких повістей», написаній в Скутарі 1862 року, М. Чайковський посилається на думку еміграційного історика та поета Кароля Сенкевича, котрий порівнював два типи лицарів у історії Польщі: Козаків та Хрестоносців. Від такого порівняння залишився тільки крок до думки, що Польща ще й досі існувала б, якби вони збереглися. Релігійна мотивація занапастила її історичні шанси.

¹ Sosnowska D. Ambiwalencje i sprzeczności: o dziwnych Kozakach w polskiej literaturze romantycznej // Warszawskie Zesz. Ukrainozn. / pod red. S. Kozaka. – 1994. – № 5. – S. 165.

² Hertz P. Świat i dom : szkice i uwagi wybrane. – Warszawa : PIW, 1977. – S. 127.

Аби ще більше переконати читача, М. Чайковський далі у своїй передмові будує своєрідну теорію, в якій, посилаючись на авторитет Міцкевича, показує свою творчість не як літературну фікцію, а як пісню, що зберегла історичну правду в найчистішому вигляді. Автор стверджує, що натхненно написаний вір містить більше правди ніж наукові дослідження. Відкидає «лінзу і око», визнаючи лише «почуття та віру». «Dramat dwóch rycerstw <...> dziś odbija się większą prawdą w pieśniach i powieściach wyobraźni, jak w historiach pisanych na kopyto i za rozkazem niemieckim, moskiewskim i łańskim albo jezuickim»³. І читаємо далі: «Prawda raz wyrzucona z ciemnic, świeci jak słońce na jasnych obłokach nieba. I z pieśni, i z powieści przechodzi z pokoleń do pokoleń i w sercach ludzi niżej na różaniec prawdy paciorki wypadków po paciorkach – i duch prawdy się nie skrzywi, nie zaginie, wyszana rycerskość przechowa się po wiek wieków w prawdzie, w wierze, w nadziei, a jak Bóg da, i w czyn się przeobrazi»⁴.

Передмова до «Овручанина» – епопея наполеонівської шляхти північної Волині – містить анекдот про одного овруцького шляхтича, затятого католика, який поїхав до Риму вивчати ватиканські архіви, аби знайти в них докази, що саме католицизм став фундаментом величчя Польщі. Знайшов, але всупереч своїм бажанням та поглядам, докази зовсім протилежного. «Katołicyzm oddał królów polskich pod zwierzchnictwo cesarzów niemieckich. – Katołicyzm zepchnął Polskę ze zwierzchnictwa nad Sławiańszczyzną, wyznającą dogmat Kościoła Wschodniego, Kościoła Tradycji. – Katołicyzm sprowadził Krzyżaków na Łęski Polski i Litwy. – Katołicyzm nie dał Stefanowi Batoremu zniwieczyć wzrastającej potęgi Moskwy. – Katołicyzm rozdziwił Polaków z Kozakami, spowodował kłęski i upadek obydwóch rodów jednego narodu. – Katołicyzm uzbroił Jana Sobieskiego na obronę największego wroga Polski, cesarza niemieckiego, przeciwko Muzułmanom, najlepszym sprzymierzeńcom Polski. – Katołicyzm chcąc tępić dysydentów w Polsce, jak hugonotów we Freancji, sprowadził powód prawny do rozbiorów Polski. – Katołicyzm wydał bullę w 1832 przeciwko tym Polakom, którzy chcieli oswoobodzić ojczyznę spod obcego jarzma»⁵. Бідолаха навіть не міг радити, що взагалі знайшов документ, згідно якого княгиня Ольга планувала перенести столицю з Києва до Овруча.

Передмова мала підготувати певний клімат, підходящий – на думку письменника – для сприйняття його твору. Її метою було ознайомити читача з фактологією, полегшити йому рух у представленому твором світі, тим самим поєднати художні реалії з поза літературною дійсністю. Саме так реалізовувався романтичний постулат відтворення місцевого колориту, а найважливіше – досягалася довіра читача. Якщо реалії твору збігалися з позалітературною дійсністю (згаданою в передмові), то можна також довіряти іншим фактам та оцінкам вписаним в архітектоніку повісті. «Dorzucam to wszystko do dawnej gawędy o Owruczanach; niech idzie w świat polski»⁶.

У вже згаданій передмові до «Овручанина» М. Чайковський описує генезу козацтва. Його початки вбачає в давніх привілеях перших Ягеллонів, котрі шляхті без маєтків визначили для заселення землі навколо Чорнобиля. Однак не всі раділи такій нагоді, бо «Czernobyl, nie zaś Brusilow. – Czernobyl w naszych czasach oprócz smoły, dziegciu i dziedzictwa Chodkiewiczów nie miał nic powabnego. – A Brusilow swojemi wódkami, równał się a może i przewyższał

³ Czajkowski M. Powieści kozackie. – Wyd. 2-gie, przejr. i popraw. – Lipsk : Druk. F. A. Brockhaus, 1863. – S. 10.

⁴ Ibidem, S. 11.

⁵ Czajkowski M. Owruczanin : powieść hist. z 1812 r. – Wyd. 2-gie, przejr. i popraw. – Lipsk : Druk. F. A. Brockhaus, 1863. – S. 16–17.

⁶ Ibidem, S. 7.

Gdańsk – bo zacząwszy od Dziengielówki i Kalmusówki, a skończywszy na Ratafji i Goldwasserze, wszystko tam było i doskonale»⁷.

Окрім передмови, М. Чайковський включає до другого видання «Owručanina» ще два позасюжетні елементи – «domówienie» і «przypisek». У продовженні розповіді вказує на дійсне, правдиве тло, що стало основою літературного твору. «Tło tej powieści, i wszystkie czyny w niej zawarte, są prawdziwe, osoby niezmyślone. Pamięć moja jeszcze z kraju uniosła część tych rzeczy, a większą daleko część winienem opowiadaniu Feliksa Trzeciaka, Owručanina, za czasów Napoleońskich Kapitana z pułku huzarów Tolińskiego, za czasów naszych powstańca z Łuckiego powiatu, a dziś pędzącego stare lata na wygnaniu. O nim to można powiedzieć że jest kroniką. żyjącą Owručkich ludzi, i Owručkiej ziemi. Jemu to składam braterskie podziękowanie za dobro jakie łał w me serce, mówiąc o Owručzu, o Owručanach»⁸. Там же автор говорить і про потребу написання цього твору. «Żytomierzanin pobratymiec Owručanów, spokrewniony i spowinowacony z niemi, czułem za konieczną potrzebę dla mojego serca, napisać niniejsza, powieść o ludziach, których po większej części znałem, z których wielu żyje jeszcze tam, tam, na Owručkiej ziemi! na tej ziemi którą miłuję tak, że dałbym resztę mojego życia, żebym mógł pożyć na niej, choć jeden rok, ale tak, jak żyli nasi praojcowie Owručanie, kiedy byli Strażnikami Czarnobyłskiej dzielnicy, puklerzem Polski».

Найцікавіше, що в постскрипті М. Чайковський не пишучи коментарів спонукає читача перечитати його попередні твори. «Żeby nie nudzić cierpliwości czytelnika, i nie być zmuszonym do ciągłego powtarzania: to prawdziwe, to się stało istotnie; przypisków wcale nie piszę. Wyrazów miejscowych nie używałem tylko takich jakie się znachodza, w innych moich powieściach; a że mam nadzieję że tę powieść będą, czytały osoby, które czytały moje poprzednie pisma, zatem nie mam potrzeby tłumaczyć znaczenia wyrazów które im są znane. Jeźliby zaś kto tę tylko jedne, z moich powieści dostał do rąk, a ona, czyta! z dobrą wolą, niech raczy czytać poprzednie»⁹. Мисливську лексику та звичаї автор вважає за непотрібне коментувати, адже «Myśliwy każdy je zrozumie, a że w naszym kraju, na szczęście więcej jest myśliwych jak niemyśliwych, zatem muszą wiedzieć że wilk zowie się basiosem; jego wycie trąbieniem; kły dzika szablami; żerowanie dzików buchtowaniem, i tak dalej. Dziarski to nasz język myśliwy, warto go używać. Dziarska to rzecz myślistwo, młodych ludzi sposób i hartuje na wojaków, a starym nie daje z pola zchodzić». Саме тому постскрипті складають лише перекладені на польську мову українські пісні.

Po pid hajem, hajem zelenenkim,
 Orała diwczyna wołykom czernenkim;
 Orała taj neumiała hukaty,
 Naniała husareńka w skrypku hraty.
 Hraje husar, hraje,
 Taj browarni morhaje,
 Oj ne na woły, ne na korowy,
 Ale na bile łyczko, na czorne browy.
 (Po pod gajem, gajem zielonym,
 Orała dziewczyna czarnym wołem;
 Orała i nie umiała hukać,
 Najęła sobie huzara, żeby jej w skrzypkę grał.

⁷ Ibidem, S. 13.

⁸ Ibidem, S. 215.

⁹ Ibidem, S. 218.

Gra huzar, gra,
I brwiami mruga,
Nie na woły, nie na krowy,
Ale na białe liczko, na czarne brwie.

Такими ж позасюжетними елементами користується М. Чайковський у другому виданні історичного роману «Гетьман України». З перших рядків читач довідується кому присвячується твір: «Dwom Karolom Różyckiemu i Sienkiewiczowi żyjącemu i zmarłemu przypisuję to nowe wydanie mojej powieści o Janie Wyhowskim, Hetmanie Ukrainy. – Przypisuję, nie zażądawszy wprzód ich przyzwolenia. – Zmarły mi go dać nie może, a pozostała wdowa i trzej synowie, spodziewam się, nie wezmą mi za złe tej oznaki wysokiej czci, dla pamięci męża myśli i pióra Ukrainy; w ostatnich czasach Polski powstającej i cierpiącej na wygnaniu, że tak się wyrażę, jedynego męża Stanu»¹⁰.

Про правдивість викладеної історії М. Чайковський пише в постскрипті. «Cała powieść o Janie Wyhowskim jest osnuta na tle jak najwierniej historycznym. Historycy piszący pod wpływem moskiewskim dzieje kozaczyzny, oskarżają Jana Wyhowskiego o zajęcie w brew wszystkim działaniom Bohdana Chmielnickiego, oddając Ukrainę pod opiekę Polski. Historycy pod wpływem Polskości piszący, robią zarzut, iż był przeciwnym obrządkowi łacińskiemu, szczególnie zaś Jezuitom, i to było główną przyczyną jego śmierci. W archiwach Owruckich znajduje się protokół śmierci Jana Wyhowskiego, i tam za główniejszy powód kładną wymówienie jego przy biesiadzie: prodam Bar i Rudu a zahraju Wyzuwita w dudu. Stefan Czarniecki, ten znamienity bahater Polski, najzaciętszy wróg Kozaczyzny, był głównym sprawcą śmierci Hetmana Ukrainy; Muchawski był jego narzędziem. Nieszczęśliwy ten wypadek był najważniejszym powodem odstrycnięcia Ukrainy od Polski»¹¹.

Для читача передмова могла виконувати роль путівника, навіть тоді, коли автору описувані явища не були відомі з власного досвіду. М. Чайковський у вступі до «Вернигори» характеризує єврейське населення містечка Салонік (навіть називає його єврейським). Тут домінують іспанські євреї, хоч є й район польських євреїв, який називається «Поляки». Його мешканці перейшли на іслам і тепер служать в поліції, жандармерії, митниці, пригноблюючи своїх недавніх володарів. На думку автора, це сталося, бо до переходу в іслам євреї встигли просякнути темпераментом і волелюбністю польської шляхти. «Duch naszej szlachty ich owionął i już na wychodźstwie, zagranicą, jak nie znaleźli szlachty polskiej, nie chcieli zostać Żydami szlachtą. Lubię ich za to – jak lubię dziarskich Izraelitów służących w Kozakach i Dragonach od początku organizacji – jak lubię Izraelitów polskich, wykonywających patriotyzm w czynie – a już jest nie tylko nadzieja, że oni spolszczą, ale pewność, że przeszli na Polaków»¹². Цей фрагмент вказує як М. Чайковський змінив свої погляди щодо ізраїльтян, від поблажливо-зневажливих до визнання їх справжніми солдатами, що порівнюються до польської шляхти у справі служіння національній ідеї.

Ще одну рису авторських вступів можна визначити в передмові до «Кірджали», написаній у 1862 році в Стамбулі. М. Чайковський відверто признається, що пишучи в 30-х роках у Парижі, знав схід лише з баламутного (як зараз розуміє) сприйняття європейців чи росіян. Одні і другі – хоч з різних причин – показували неправдиво балканську дійсність. «Żałuje że był w

¹⁰ Czajkowski M. Hetman Ukrainy. – Lipsk : Druk. F. A. Brockhaus, 1863. – S. 4.

¹¹ Ibidem, S. 217.

¹² Czajkowski M. Wernyhora wieszcz ukraiński : powieść hist. z roku 1768. – Lipsk : Druk. F. A. Brockhaus, 1868. – S. 2.

obłądźcie – i nie raz sobie mów: wołałbym był nie pisać tak, jakem pisać»¹³. Автор розвінчує міфи про сербських повстанців, у яких звичайний розбій та грабунок подавалися як надзвичайна хоробрість, героїзм. Міф про Мілоша Обреновича оповідав про розпусника, котрий велів вбити чоловіка аби заволодіти його дружиною. На думку письменника, ані повстанці, ані герої не можуть стати істотою національної епопеї. «Wątkiem do epopiei narodowej – siłą, sterem narodowości jest Szlachta – z rodu – z tradycji. Taka jaka jest w Polsce <...> takiej nie masz ani w Serbji, ani w Bułgarii <...> Demokracja, we wszystkich swoich odcieniach <...> nie może podnieść narodu. Arystokracja może go podnieść i postawić na nogi. Tylko jedna szlachta może utworzyć i przeobrazić w epopieję narodową ona tylko może wyrzec to słowo i postawić go w ciele»¹⁴. Думки передмови насичені зневірою у колишні ідеали. Коли М. Чайковський писав «Кірджалі», то взяв за основу тему оспівану Байроном, опрацьовану Пушкіним. Головний герой опинився в потрійному трагічному клубку обставин: прихильність Паші, емоції слов'янського походження і кохання до Селіми, коханої доньки володаря.

Консерватизм старіючого М. Чайковського йшов у парі з ностальгією і роздумами, що справа якій присвячено все життя – справа козаччини – безповоротно залишилася в минулому. У вступі до третього видання «Вернигори» автор пише, підсумовуючи зроблене. «W puścić po Matce, po Dziadku moim kądzieli – oddzidziżyłem myśl o kozaczyźnie. Rycerską hulaszczością Kozaków postawić na nogi Polskę. Braterskością Polaków spolszczyć Kozaków. Myśl ta marzeń dziecinnych, z wiekiem rosła na święte przykazanie kozackie do wykonania»¹⁵. Цього, на жаль, не вдалося здійснити, у ці роки М. Чайковського можна порівняти з тонучою людиною, що хапається за лезо. У житті письменника цим лезом була царська амністія та останній політично-релігійний прийом. Повернення на Україну, праця над черговими літературними творами, а потім – самовбивство, що напевно було останнім суверенним рішенням Садика Паші. Останнім і остаточним вираженням його свободи.

Повість «Боснія» була останнім написаним, але так і не виданим твором. Її рукопис міститься у бібліотеці Варшавського університету. У початковій версії вступу автор вказує на політичне призначення літератури і пише пером: «Adamowi Czajkowskiemu, Majorowi Kozaków Sławiąckich Cesarstwa Otomańskiego, Ojciec, który służył sławiąckiej rzeczy lat czterdzieści z górą, ofiaruje tę swoją pracę synowi, który służyć będzie dalej tej świętej sprawie- Jeśli taka Boża wola. Autor, 31 maja 1871»¹⁶.

У звертанні до читачів в творі «Козаччина в Туреччині», що складається з трьох частин, автор розповідає про своєрідну землю між Європою і Сходом, та її лицарський народ. Турецька Козаччина довго мовчала «teorie i słowa zostawiała innym»¹⁷, а тепер сама постає перед ідеями необхідності і правди. М. Чайковський знову висловлює своє ставлення до Польщі-вітчизни, яка на жаль знову втрачена. «...Polskę w Londynie trzeba zdobywać – Tam to chciano kartę Europy przerobić, ale z piątym już podziałem». Із передмови читач дізнається про частини твору і якій тематиці вони присвячені. Навіть

¹³ Czajkowski M. Kirdzali : powieść naddunajska. – Wyd. 2-gie, przejr. i popraw. – Lipsk : Druk. F. A. Brockhaus, 1900. – S. 8.

¹⁴ Ibidem, S. 8.

¹⁵ Czajkowski M. Wernyhora wieszcz ukraiński...Op. cit., S. 5.

¹⁶ Czajkowski M. Bośnia : [rękopis]. – Warszawa : B-ka Un-tu Warszawskiego, 1872. – 180 kart. – Inw. № 197. – S. 3.

¹⁷ Czajkowski M. Kozaczyzna w Turcyi. – Paryż : Druk Juliusza Marylskiego, 1857. – S. 5.

наголошує на тому, що до пісень додані пояснення, що вказують на їх моральне значення. Твір оздоблено ілюстраціями «przedstawiamy więc Kozaczyznę w WIZERUNKACH strojno i zbrojno, z jej Attamanem...kilkanaście portretów żyjącego Kozactwa»¹⁸.

Не менш цікавими для читача є посвяти-звертання, що розміщує автор на початку деяких своїх творів. Так друге видання «Козацьких повістей», що вийшло у 1863 році розпочинається словами до Станіслава Дроздовського, котрий у пам'ятному 1831 році був поручником 13 полку литовських уланів, а зараз є доктором медицини і хірургії в отоманській державі. «Kochany Panie Stanisławie! Tobie, najdawniejszemu i najwytrwalszemu, mojemu towarzysowi prac na Wschodzie – śmiało powiedzieć mogę, jednemu z najlepszych moich przyjaciół – poświęcam te kilka ćwiartek, które piszę wtenczas kiedy już pisać przestałem i zawiesiłem do boku, na nowo szablę 1831 roku. – Dołącz je kiedyś do tych dawnych powieści kozackich, które stały się ciałem – i od dziewięciu lat, żyją w ludziach kozakach, z bronią i na koniach – do służby Sułtana, naszego Pana – gotowi jechać nad Dunaj i za Dunaj – i przypomnieć piosnkę: ichau kozak za Dunaj – Omnia trinum perfectum – było przysłowiem starej szlachty Polskiej – i do kielicha i do tańca, i do różańca i do wszystkiego. – Przeżyliśmy życiem kozaczem, wysnutem z Polski, lat trzy, i trzy razy trzy, lat dziewięć – może po tem perfectum – nastąpi jakaś doskonałość ostateczna – do zakończenia powieści pomysłu, i powieści życia. – I ty mój drogi Panie Stanisławie – przypasziesz szablę 1831 roku i pójdiesz z nami – z Kozakami. – Daj Boże». Автор мріє про козацьке життя, висловлює сподівання, що ще не все втрачено – слід лише взяти шаблі та обіднатися давнім друзям.

Патріотичні почуття та козацька історія стали основною ідеєю третього видання «Вернигори», яке М. Чайковський присвячує своїм побратимам: «Zapłakaliśmy nad śmiercią księcia Adama Czartoryskiego. To był nasz naczelnik widomy – król naszych serc polskich i kozacych, a choć w ostatnich czasach jezuci mu w ucho nakładli przeciwko nam, przeciwko mnie, – jak w przeszłym wieku Janowi Kazimierzowi przeciwko Wyhowskiemu i kozactwu, – on jednak nas kochał, i nie mógł inaczej, bośmy go kochali szczerze i serdecznie. Szczęść Boże jego rodowi! Niech służy Polsce z wiarą i z prawdą! Szczęść mu, Boże, i oświecaj w szrankach służby polskiej! Cieszyliśmy się wieściami doleciałemi z kozaczyzny i ze wstąpienia na tron naszego sułtana, naszego pana».

Зовсім інша ностальгія і почуття автора постають перед читачем на першій сторінці другого видання повісті «Анна». Це вже не бравий козак, а старий чоловік, що згадує найкращі роки свого життя, своє ліричне щастя. «Powieść o Annie była wspomnieniem moich młodzieńczych lat, tego pół-szczęścia, które się zawsze doznaje w wiośnie wieku i na rodzinnej ziemi... Dołączam, a raczej ozdabiam to nowe wydanie pismami zmarłej mi teraz żony. Są to wspomnienia szczęścia dwudziestu i trzech lat, które z nią przeżyłem. Pół-szczęście, przeplecione tęsknotą wygnania, mogło zmienić się w szczęście i zamieniło. Ale stracone szczęście na schyłku życia, smutkiem i boleścią tęskni za innym światem i tam tylko znaleźć może koniec swojej tęsknoty». Так у кількох реченнях М. Чайковський відтворює своє життя, та розповідає про найзаповітніші мрії.

Привертають увагу читача в творі «Кошовата» поетичні рядки епіграфів до кожного розділу. М. Чайковський використовує ці елементи для заготрення уваги над ідеєю розповіді, а не лише її сюжетним перипетіям. Наприклад, перший розділ розпочинається словами Падури:

¹⁸ Ibidem, S. 14.

Ale nasz Kozak nie trus,
Schwatyw szablu, czobit wzuw,
Podywiwsia, skrutyw wus,
Siw na czajku, taj dmuchnuw.

Розділи повісті не мають окремих назв, а лише нумерацію. Подані автором короткі мотто стають своєрідними заголовками до кожної з частин твору: «Szczo czort zrobyt, tego czolowik ne odrobyt»; «Dumka twoja bula korolom staty»; «Oj! noczuje myj myłenki w stepu pry dolyni. Oj! przywiazan konyczeńka k czerwonoy kałyni»; «Za tyzdeń Welykdeń»; «Było tobi znaty jak Sawu karaty».

Повість «Кошовата» доповнена автором в широкі коментарі і роз'яснення як історичних моментів, так і повсякденного буття, козацьких звичаїв та ін. У своїх нотатках М. Чайковський ще раз, тепер письмово, дякує Роману Залуському за розповідь, про події «nieszczęsnej» коліївщини, котру назвали уманською різаниною, адже саме розказана історія стала основою літературного твору. Авторські нотатки є різноманітними, це і тлумачення українізмів, знаходження та опис міст, навіть опис життя вовків. Серед пояснень окремих деталей читаємо історію про попа та вовків, про київського воеводу, про війну з гайдамаками, про те як за допомогою кістки летючої миші приворожити жінку та ін. Безумовно, що ці позасюжетні елементи створені автором для передачі не лише змісту, а й своєрідного духу та почуттів. Окрім того вони є пізнавальними навіть для сучасного читача.

У книзі «Нові розповіді і гавенди» М. Чайковський подає коментарі до кожного з оповідань. Найчастіше розповідає про саму пригоду, чи історію, що стала сюжетом твору. Взяті ці фабульні лінії з різноманітних джерел. Так основою для «Сватання запорожця» стала народна приказка («byleby to nie było swatanie Zaporożca»), «Могили» – народний переказ. У цьому місці автор широко описує своє бачення значення в літературі народних переказів та пісень: «literatura polska podaniu i pieśni ludu winna swoją narodowość, im winna stanięcie w poczecie literatur Niemieckiej, Angielskiej»; звертає теж увагу на становлення польської літератури: «Długi czas literatura polska, samą tylko formą zewnętrzną była oryginalną, duchowość była cudzoziemską».

За допомогою авторських додатків у читача складається цілісне враження про Україну, традиції, великі і малі населені пункти та ін. Звісно, особливе місце відведено козацтву. М. Чайковський описує найменші деталі козацького життя. В додатках до розповіді «Виправа на Царгород» розповідає не лише що це таке курінь і скільки козаків до нього входило, а й подає тридцять вісім прізвищ отаманів.

У коментарях автор постійно підкреслює, що все про що він розповідає – це правда. Якщо, навіть не може точно подати джерел, то посилається на розповіді старших, чи стверджує, що сам був свідком описаних подій. «Słyszałem to od starych ludzi, i sam widziałem na własne oczy»¹⁹; «słyszałem starego Xiędza Karmelitę z Berdyczewa mówiącego...»²⁰; «cała opowieść Szacha jest historyczną...»²¹.

Історія слов'ян не пішла за сценарієм, який вимріяв та впроваджував у життя через політичну, військову та літературну діяльність М. Чайковський – Садик Паша. Канули в ріку минулого об'єднання козацтва і польського лицарства, шляхта з цінностями гонору, свободи. Мало хто сьогодні читає

¹⁹ Czajkowski M. Nowe powiastki i gawędy. – Petersburg : Druk C. Wienhöbera, 1852. – S. 172.

²⁰ Ibidem, S. 172.

²¹ Ibidem, S. 99.

твори М. Чайковського, адже відомий він насамперед своєю неоднозначною, авантюрною долею. Тому важливим елементом його життєвої та літературної спадщини є авторські позасюжетні додатки до творів. Саме вони є тим елементом, що складає цілісне уявлення про М. Чайковського політика, солдата та майстра літературного слова.

Як бачимо, доповнення до прозових творів М. Чайковського потребують подальшого детального розгляду і певної популяризації. Зосібна, необхідно звернути увагу на мало зрозумілі та часто просто проігноровані читачем частини книг, різноманітні форми авторських звертань і додатків.

***Natalia Ciołyk. Właściwości kompozycyjne utworów
Michała Czajkowskiego.***

W artykule bada się kompozycyjne właściwości utworów M. Czajkowskiego, wśród których takie pozafabularne elementy jak przedmowy, repliki, autorskie komentarze. Właśnie dzięki tym elementom śledzi się socjotechnika literackiego wpływu na czytacza i składa się jednolite pojęcie o M. Czajkowskim polityka, żołnierza i maistra literackiego słowa.

Natalia Tsiolyk. Composition featurea of works of Michal Tchaikovsky.

In the article investigated composition features of works of M. of Tchaikovsky, among that there are such pozasюжетні elements as prefaces, remarks, authorial comments. Exactly due to these elements the technique of socio of literary influence is traced on a reader and there is an integral idea about Michal Tchaikovsky politician, soldier and master of literary word.